

Anna Shternshis, *When Sonia Met Boris: An Oral History of Jewish Life under Stalin* (New York: Oxford University Press, 2017), 247 str.

Ova je knjiga jedna od prvih monografija u kojima se koriste usmena svjedočanstva da bi se analizirao svakodnevni život Židova u Sovjetskom Savezu. Autorica je Anna Shternshis, profesorica jidiških studija i direktorica Centra za židovske studije Anne Tanenbaum na Sveučilištu u Torontu. Shternshis smatra da usmeni izvori imaju visoku vrijednost u kontekstu sovjetske židovske povijesti budući da detalji o židovskoj svakodnevici nisu dostupni u drugim izvorima.

Knjiga se sastoji od sadržaja (str. vii – viii), zahvala (str. x – xii) i tri tematska dijela: u prvom dijelu („Oral History and the First Generation of Soviet Jews”, str. 3 – 21) nalaze se dva poglavlja, drugi dio („The Making of a Soviet Jewish Family”, str. 25 – 91) obuhvaća četiri poglavlja, a treći dio („From Enthusiasm to More Enthusiasm: Jews in the Soviet Workplace”, str. 95 – 187) sastoji se od pet poglavlja. Tako je sveukupno knjiga podijeljena na 11 poglavlja i epilog. Dodaci knjizi su metodologija znanstvenoga istraživanja (str. 197 – 198), statistički podaci o ispitanicima, bilješke (str. 203 – 223), bibliografija (str. 225 – 238) i kazalo (str. 241 – 247).

Knjiga se temelji na dubinskim intervjuima (usmenim svjedočanstvima) obavljenima s 474 aškenaska Židova rođena u carskoj Rusiji ili u Sovjetskom Savezu između 1906. i 1928. godine. Intervjui su vođeni u državama u kojima su se ispitanici nastanili nakon raspada Sovjetskoga Saveza: Sjedinjenim Američkim Državama (New York i Philadelphia), Kanadi (Toronto), Njemačkoj (Berlin i Potsdam), a oni ispitanici koji nisu emigrirali nakon raspada Sovjetskoga Saveza intervjuirani su u Moskvi.

Cilj istraživanja bio je ustanoviti kako Židovi urbanih sredina i oni koji su napustili manja mjesta i došli u velike gradove tijekom 1930-ih i 1940-ih promišljaju o svojem sovjetskom iskustvu. Autorica se također poziva na znanstvene izvore koji govore da sovjetski narod promatra svoj život više kroz javne događaje koji su se zbivali za njihova života nego kroz osobne obljetnice. Stoga Shternshis postavlja pitanje jesu li židovska iskustva Sovjetskoga Saveza različita od iskustava ostalih njegovih žitelja? Može li se govoriti o sovjetskom židovskom narativu i što bi on točno bio? Shternshis proučava sfere obiteljskoga i profesionalnoga života u širem smislu. Izučavanjem ženiđenih obrazaca, analizom obiteljske dinamike, preko anegdota o kućnim proslavama i priča o podizanju djece i odabiru zanimanja ova knjiga približe nam oslikava mehanizme kontrole koje totalitarna država nameće osobnim izborima kao i načine na koje pojedinci prihvaćaju te mehanizme, prilagođavaju im se ili odupiru.

Prvi dio knjige čine dva poglavlja: „When Only Memories Tell the Truth” (str. 4 – 8) i „Who Gets to Tell the Story: Oral Histories of the First Soviet Jewish Generation” (str. 9 – 21).

Ovaj dio, premda obimom najmanji, donosi najviše povijesnih i statističkih podataka koji kontekstualiziraju narative koji slijede u idućim poglavljima. Shternshis ističe da su sovjetski Židovi istodobno bili i tvorci i žrtve sovjetskoga režima. Poput ostalih sovjetskih građana, živjeli su tijekom turbulentnih vremena koja su uključivala zapljenu sve privatne imovine u 1920-ima, glad i Veliku čistku u 1930-ima, a potom i Drugi svjetski rat. Osim toga, Židovi su se suočili i s holokaustom te poslijeratnom diskriminacijom. Naposljetku, sovjetski Židovi svjedočili su stvaranju Sovjetskoga Saveza i njegovu raspadu. Premda postoji mnogo literature koja se bavi poviješću Židova u Sovjetskom Savezu, Shternshis tvrdi da je još uvijek malo poznatog

o tome kako je jedan običan sovjetski Židov živio tijekom sovjetskoga eksperimenta, koji je uključivao i Staljinovu vladavinu.

Među demografskim podacima navodi da je do 1917. na područjima Ruskoga Carstva živjelo oko 6 milijuna Židova. Nakon što su 1923. povučene nove granice, na područjima pod sovjetskom upravom ostalo je živjeti 2 431 000 Židova, čiji je broj do 1926. porastao na 2 680 000. Tijekom Oktobarske revolucije 1917. mnogi *šetlovi* (mala mjesta s velikim udjelom židovskoga stanovništva) bili su potpuno uništeni, a više od 50 tisuća Židova ostalo je bez krova nad glavom, što je uzrokovalo migracije prema većim urbanim centrima. Glad iz 1932. i 1933. dodatno je pojačala te migracije. Između 1926. i 1939. najmanje je 300 tisuća Židova, što je činilo čak 20 % ukrajinskoga židovstva, došlo u Moskvu, Lenjingrad, Kijev i ostale velike sovjetske gradove.

Boljševicima je cilj bio „sovjelizirati” Židove ekonomski i kulturno. Shternshis kazuje da je tijekom 1920-ih u Ukrajini 30 % Židova bilo uhićeno zbog optužbi da su kapitalisti. Sve te obitelji bile su lišene svih građanskih prava. Na popisu stanovništva iz 1939. deklariranih Židova bilo je 3 020 000, a 89 % živjelo je u urbanim centrima. Pripajanjem baltičkih zemalja i dijelova Poljske i Rumunjske pod sovjetskom upravom našlo se 5 milijuna Židova. Tijekom Drugoga svjetskoga rata ubijeno je 2,7 milijuna sovjetskih Židova. Od toga ih je 140 tisuća poginulo u vojnoj službi sovjetske armije. U Sovjetskom Savezu preživjelo je oko 1,8 milijuna Židova, uključujući 200 tisuća poljskih Židova koji su preživjeli rat u sovjetskoj unutrašnjosti, kamo su bili izgnani, evakuirani ili su onamo izbjegli. Do 1945. u Sovjetskom Savezu bilo je oko 2,3 milijuna Židova. Između 1948. i 1953. odredbe sovjetske vlade počele su ograničavati židovska prava. Tada je rubrika *nacionalnost* – uvedena 1932. u sovjetske osobne dokumente – za Židove postala prepreka u zapošljavanju i to je razdoblje poznato pod nazivom „crne godine sovjetskoga židovstva” jer su mnogi Židovi bili zatvarani i zlostavljani. Nakon Staljinove smrti 1953. društvena i politička klima u zemlji se promijenila. Premda je diskriminacija i dalje postojala, postalo je lakše upisati se na visokoškolske ustanove.

U drugom poglavlju Shternshis nas upoznaje s profilom svojih ispitanika, gradovima u kojima su obavljani razgovori te načinu na koji su vođeni intervjui. Saznamo da su ispitanici uglavnom govorili o pet bitnih razdoblja u svojem životu: Velikoj čistki između 1937. i 1939., Drugom svjetskom ratu, poslijeratnom razdoblju između 1945. i 1953., životnim borbama svoje djece u 1970-ima te odlasku iz Sovjetskoga Saveza ili njegovu raspadu (ako nisu emigrirali). Više od polovice ispitanika, i to uglavnom Židova iz Ukrajine, govorilo je o tome kako su jedva preživjeli glad iz 1932. godine. Oko 20 % ispitanika bilo je u zatvoru između 1937. i 1939. ili su njihovi najbliži bili zatvoreni ili izgnani. Autorica daje detaljan prikaz tih etapa i dodatno objašnjava povijesne činjenice toga razdoblja. Govori o poslovima kojima su se ispitanici bavili, s posebnim naglaskom na one koji su se bavili jidiškom kulturom, poput bivših glumaca Moskovskoga državnoga jidiškoga kazališta, kao i jidiških kazališta u Kijevu, Odesi i Minsku. Shternshis također objašnjava kako su narativi njezinih ispitanika oblikovani državama u kojima sada žive te tako ovisno o društveno-kulturološkom miljeu tumače svoja sjećanja na različite načine. Ovo poglavlje autorica završava naglašavajući da su usmene pripovijesti vrijedan izvor informacija o tome kako je primljena, interpretirana i internalizirana sovjetska ideologija.

Drugi dio knjige obuhvaća poglavlja „Boys are Like a Glass, Girls are Like a Cloth: Raising Jewish Children in the 1930s” (str. 25 – 33), „Weddings between Errands:

Love and Family during the Soviet Jewish Golden Age” (str. 34 – 46), „Lost, Found, and Guilty: The War and the Family” (str. 47 – 74) i „How Not to Learn about Antisemitism at Home: Soviet Jewish Family Values after the War” (str. 75 – 91).

U ovome dijelu autorica govori o različitom pristupu u odgoju djevojčica i dječaka, procesu zasnivanja obitelji i gubitku židovske tradicije. Kao primjer iznosi da tijekom 1920-ih u odabiru bračnoga druga više nije postojala tradicionalna uloga ženidbenoga posrednika, svadbene proslave postale su rijetkost, a mladi se više nisu pridržavali židovskoga vjerskog zakona. Partneri su svoj brak registrirali u uredu ZAGS-a (ured za registraciju civilnoga statusa) kao usputnu dnevnu aktivnost, bez ikakve proslave. Sve je to bilo strašan jaz u odnosu na židovske ženidbene običaje koje su etnografi u istočnoj Europi bilježili još od kraja XIX. stoljeća. U tom razdoblju sovjetski Židovi također počinju sklapati brakove izvan svoje vjerske zajednice, osobito u urbanim sredinama. Primjerice, između 1936. i 1938. godine 37 % Židova i 26,7 % Židovki stupilo je u miješani brak. Nakon Drugoga svjetskog rata preživjeli Židovi, udovice i siročad, ponovno su počeli gledati na instituciju braka i obitelji kao na poželjan i prestižan društveni aspekt. Shternshis ponovno koristi demografske podatke da objasni nerazmjer u broju muškaraca i žena. Godine 1949., kako kaže, na 100 židovskih muškaraca u dobi između 20 i 39 godina broj žena iznosio je 133. Kasnih 1940-ih dolazi do povratka tradicionalnim židovskim običajima, koji uključuju i ponovno uspostavljanje institucije bračnoga posrednika. Vraćaju se i svadbene proslave koje imaju elemente tradicionalnih židovskih običaja. Autorica objašnjava da je povratak tim običajima bio svojevrsan kulturološki otpor sovjetskom poslijeratnom antisemitizmu te da su iz istih razloga Židovi Sovjetskoga Saveza tijekom 1940-ih i 1950-ih ponovno počeli sklapati brakove unutar svoje skupine.

Treći dio knjige sastoji se od pet poglavlja: „What my Country Needs and Where My Aunt Lives: Choosing a Profession in Stalin’s Soviet Union” (str. 95 – 110), „The Right Specialists with the Wrong Passports: The Search for Employment” (str. 111 – 121), „You Don’t Seem Like a Jew at All!: The Atmosphere at Work” (str. 122 – 158), „Jewish Doctors and the Doctor’s Plot” (str. 159 – 174) i „The Happiest Memories: Life in the World of Soviet Yiddish Culture” (str. 175 – 187).

U ovom dijelu knjige autorica govori o čimbenicima koji su utjecali na profesionalne odabire sovjetskih Židova. U Sovjetskom se Savezu po završetku školovanja u visokoškolskim ustanovama nije moglo birati mjesto zaposlenja, nego su nadležne institucije raspodjeljivale radnu snagu na mjesta prema svojem odabiru u trajanju od tri godine. Nakon tri godine kandidat je mogao ostati na istom radnom mjestu ili tražiti posao drugdje. Raspodjeljivanje je često ovisilo o podmićivanju, osobnim vezama ili subjektivnim odlukama nadležnih. Gotovo svi ispitanici smatraju da su tijekom raspodjeljivanja bili diskriminirani i raspoređeni na najudaljenije i najnepriступalnije lokacije. Svi ispitanici smatraju da je razdoblje između 1948. i 1953. bilo najgore za Židove. Drže da su se u najtežim okolnostima našli krajem 1952., nakon što su bili strijeljani bivši vođe Židovskoga antifašističkoga komiteta, te 1953., kada su uhićeni židovski doktori koji su bili optuženi za kovanje zavjere protiv političkoga vrha. Ispitanici pripovijedaju da u tom razdoblju nisu šikanirani samo od službene vlasti nego i u svakodnevnom doticaju s nežidovima u javnom prijevozu i slično. Autorica posljednje poglavlje posvećuje sovjetskoj jidiškoj kulturi. Navodi da su jidiška kazališta odigrala važnu ulogu u životu sovjetskih Židova jer su, u principu, zamijenila sinagoge kao mjesto društvenoga okupljanja. Do sredine 1930-ih tradicionalne židovske mreže koje su se temeljile na vjerskim institucijama, vjerskim školama i

društvima uzajamne pomoći bile su uništene i prestale su postojati. Nove sovjetske židovske institucije poput jidiških škola, kazališta, sindikata i tiska nisu poticale grupnu solidarnost, nego su imale cilj u Židovima potaknuti osjećaj ponosa zbog pripadnosti sovjetskom narodu.

U epilogu (str. 189 – 195) Shternshis se ponovno osvrće na važnost usmenih svjedočanstava u izučavanju povijesti sovjetskih Židova.

Ova knjiga vrlo je zanimljiv dodatak bogatoj literaturi koja govori o iskustvu i životu Židova u Sovjetskom Savezu. Osim toga, može biti od interesa svima koji u izučavanju povijesti koriste metodologiju usmenih svjedočanstava. Osim što autoricca svojim radom pruža primjer kako obraditi dubinske intervjuje i kategorizirati ih kronološki i tematski, povezujući ih s društveno-političkim zbivanjima toga vremena, ona čitatelja upućuje na brojnu vrijednu literaturu i mnoge druge izvore.

Gabi Abramac

Bojan Dimitrijević, *Jugoslavenska narodna armija u Hrvatskoj i Sloveniji 1945. – 1968.* (Zagreb: Despot Infinitus, 2017), 429 str.

Knjiga Bojana Dimitrijevića *Jugoslavenska narodna armija u Hrvatskoj i Sloveniji 1945. – 1968.* još je jedno važno djelo o vojsci socijalističke Jugoslavije. Kao što je uočljivo iz naslova, knjiga obrađuje ustrojstvo jugoslavenske vojne strukture u njezine dvije najzapadnije republike, Hrvatskoj i Sloveniji, u razdoblju koje je autor definirao kao jedinstvenu povijesnu cjelinu.

Kako kaže autor, 1968. godina važna je zbog dva razloga. Prvo, u vremenskom smislu označava točno polovicu trajanja socijalističke Jugoslavije, a s druge je strane važna iz tematske perspektive jer je obilježena intervencijom Sovjetskoga Saveza u Čehoslovačkoj, nakon čega se radikalno mijenja stanje u jugoslavenskom vojnom ustrojstvu. Pozornim čitanjem knjige uočljivo je da odabir Slovenije i Hrvatske kao prostorne odrednice na kojoj se odvija radnja ni na koji način nije slučajna jer je područje tih dviju jugoslavenskih republika u sklopu teritorijalnoga ustrojstva Jugoslavenske narodne armije (JNA) bilo jedinstveni prostor pod nazivom 5. vojna oblast sa središtem u Zagrebu.

U skladu s tim, Dimitrijevićeva knjiga nema samo jasnu vremensku komponentu nego i precizno definirano prostorno obilježje, uslijed čega bi alternativni naziv ovoga djela mogao biti i *Peta vojna oblast od završetka rata do sovjetske intervencije u Čehoslovačkoj.*

Najveća vrijednost ove knjige jest činjenica da je bazirana na arhivskoj građi iz beogradskoga Vojnog arhiva, odnosno bivšega arhiva Vojno-istorijskoga instituta JNA, što joj daje važnost nezaobilaznoga izvora za sve istraživače poslijeratnoga razdoblja. Dodatna je kvaliteta knjige i njezina ispunjenost mnogobrojnim fotografijama, što ju čini zanimljivom i mlađim čitateljima. Iz perspektive profesionalnih povjesničara, slabost ove knjige je izostanak bilješki u podnožju stranica (fusnota), čime se onemogućuje uvid u provjeru svakoga navedenog podatka i citata.